

8. Літературознавчий словник – довідник / Р. Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
9. Ніколенко О. Теорія та історія роману / О. Ніколенко // Всесвітня література. – 2007. – №1. – С. 22 – 26.
10. Томашевская М. Три романа античной Греции // Греческий роман. – М.: Правда, 1988. – С. 5–18.
11. Єфремов С. Історія українського письменства / Сергій Єфремов. – К.: Femina, 1995. – 688 с.

УДК 811.161.2'372'373 : 398.81 (477)

ХУДОЖНЬО-ОБРАЗНА ПАРАДИГМА СИМВОЛІВ В УКРАЇНСЬКИХ КОЗАЦЬКИХ ПІСНЯХ

Микитів Г.В., ст. викладач

Запорізький національний університет

У статті проаналізовані символи, які становлять художньо-образну парадигму українських козацьких пісень, розглянуті їх семантико-структурні і стильові особливості.

Ключові слова: символ, символічне значення, образ, художній образ, парадигма, семантика, стилістична роль.

Мыкитив Г.В. ХУДОЖЕСТВЕННО-ОБРАЗНАЯ ПАРАДИГМА СИМВОЛОВ В УКРАИНСКИХ КАЗАЦКИХ ПЕСНЯХ / Запорожский национальный университет, Украина

В статье проанализированы символы, которые составляют художественно-образную парадигму украинских казацких песен, рассмотрены их семантико-структурные и стилевые особенности.

Ключевые слова: символ, символическое значение, образ, художественный образ, парадигма, семантика, стилістическая роль.

Mykytiv H.V. THE ARTISTICALLY-VIVID PARADIGM OF THE SYMBOLS IN THE UKRAINIAN COSSACK'S SONGS / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

The article has been analyzed symbols which make the artistically-vivid paradigm of the Ukrainian Cossack's songs; their semantic, structural and stylistic features are considered.

Key words: symbol, symbolic meaning, appearance, image, paradigm, semantics, stylistic role.

Вчення про символ як категорію пізнання, мислення, мови і художньої творчості сягає ще античної філософії та риторики. Давні мудреці вважали, що думка зароджується і передається в образах і символах. Звідси виникає потреба у фігурах як складних образах і в образах як містилицях кількох фігур [1, 303].

Питання виникнення, природи і значення символів як уособлення необмеженого смислу, їхній вплив на мислення людини були предметом дослідження багатьох учених. В. фон Гумбольдт відзначав, що символічні одиниці є тим матеріалом, який пов'язує життя окремого індивіда з безперервним розвитком тисяч поколінь, що вклали і зберегли в символах знання про минуле. Г.В.Ф. Гегель вважав символічний образ комплексною структурою, в якій ознаки накладаються одна на одну, і окремий символ «повинен збуджувати у нашій свідомості не самого себе як дану конкретну одиничну річ, а лише ту загальну якість, яка мається на увазі в його значенні» [Цит. за 2, 111]. Він стверджував, що будь-який символ можна розглядати як певний смисл і як вираження цього смислу, наголошуючи на їх нерозривній єдності. М. Костомаров розглядав символ як поняття художнього мислення, зокрема поетичного, акцентував увагу на національно-культурній та релігійній основі символів, вважаючи, що саме в символіці виявляється сутність національного духу, національна специфіка мови, народнопоетичної творчості, літератури [3, 41-72].

Шляхи різних теорій символу розходяться через різне розуміння знаковості, репрезентації й абстракції. У літературно-риторичній традиції символ-абстракцію розуміють як ідею, яку треба за допомогою мовних засобів зашифрувати чи розшифрувати. Тому наголошують на вагомості форми-образу у вираженні змісту [4, 56].

За одним з визначень, символ – це художній образ, який заступає в поетичній мові звичну назву життєвого явища, предмета на основі усталених асоціацій. Саме такою дефініцією будемо послуговуватися при аналізі символіки українських козацьких пісень.

Символіка народних пісень приваблювала багатьох учених, зокрема Г.Сковороду, М.Костомарова, М.Максимовича, І.Срезневського, О.Бодяньського, А.Метлинського, О.Потебню, О.Веселовського,

І.Франка, Ф.Колессу та ін. Фольклорна символіка є предметом дослідження і сучасних учених: О.Фрейденберг, Н.Пастух, С.Єрмоленко, О.Потапенко, М.Дмитренко, В.Кононенко, А.Поповського.

Проте прикладів цілісного дослідження символів, зокрема їх функціонування в українських народних ліричних піснях, на жаль, не маємо, чим і продиктована **актуальність** дослідження.

Мета статті – комплексний аналіз парадигм образів, що функціонують як символи в українських козацьких піснях. Досягнення мети передбачає виконання таких **завдань**: 1)обґрунтувати підходи до символу як категорії пізнання дійсності; 2)окреслити сукупність художньо-образних парадигм символів у мові українських козацьких пісень; 3)проаналізувати семантику символів у контексті козацьких пісень; 4)визначити їх структурні і стилеві особливості.

Найбільший внесок у дослідження народної символіки зробив О.Потебня, який зазначав, що символ не лише стилістична категорія, а й продукт культурно-історичного розвитку людства, пов'язаний з мовою, світоглядом, пізнанням світу. І саме через закономірності мовного розвитку вчений пояснював походження символу, фольклорної символіки. Він визначив три основні відношення символу до означуваного: порівняння, протиставлення і відношення причинове.

У другій половині XIX ст. питання фольклорної символіки почав розробляти О. Веселовський. Учений вважав символ давньою, доволі стійкою, традиційною, але водночас пластичною щодо змісту структурою.

Велику увагу природі символу та його ролі в мистецтві приділяв О. Лосєв. Він вважав, що символ є відображенням речей, явищ, подій, але «не пасивним, не мертвим, а таким, що несе в собі силу і міць самої дійсності, тому що одного разу одержане відображення переробляється у свідомості, аналізується в думці, очищається від усього випадкового й несуттєвого та доходить до відображення не просто чуттєвої поверхні речей, а їх внутрішньої закономірності [5, 65]. Саме завдяки тому, що символ має «силу і міць самої дійсності», виражає внутрішню закономірність, сутність явища, він є таким живущим. З філософських позицій О. Лосєв вбачав у символах рівновагу між внутрішнім і зовнішнім, ідеальним і реальним, ідеєю і образом, в символі образ є носієм ідеї, проте не всі образи стають символами [1, 306].

За твердженням Ф. де Сосюра, символ як такий виходить з образу, який, у свою чергу, ґрунтується на порівнянні. Це означає, що символ як знак поняття, ідеї «не є цілком довільним, він не «порожній». У ньому є залишок природного зв'язку між позначеним і позначенням» [6, 90].

Найвиразніший представник символізму в російській культурі А. Бєлий наголошував, що будучи в основі своїй реальним, символ є художнім образом, спрямованим на пізнання невираженого і, можливо, на непізнавання, надчуттєве. За його концепцією, символ – це образ, взятий з природи і трансформований творчістю, сконденсований у слові: «Слово є вираженням найбільш прихованих таємниць природи» [8, 131].

Таку ж думку висловлює дослідник В. Кононенко, зазначаючи, що символом стає той образ, який виражає ідею (або якусь не висловлену чи й невимому таїну), а не тільки конкретно-чуттєві, наочні ознаки реалій [7, 17]. Учений велику увагу приділяв дослідженню словесної символіки. Зокрема, він наголошує, що словесний символ, народжений у текстах унаслідок узагальнення, розширення слова до образу, перетворення його в образ-ідею, має розгалужені асоціативні зв'язки, що виводять такий символ за межі конкретних мовних ситуацій, у систему образного світосприймання і тим самим у позамовний світ, в оточення, властиве даному соціуму [7, 243]. Далі він стверджує, що словесна символіка не існує поза системою образних засобів: вона є органічною складовою і входить у контексти з виразною художньою спрямованістю. Символи не лише живляться асоціативно-образною мотивацією, а й самі є образами високого естетичного рівня [7, 259].

Дослідниця О.Таран під символом розуміє «одиницю вторинної номінації, основними рисами якої є: знаковий характер, образність, зумовленість екстралінгвальними факторами, культурно-національна маркованість, умотивованість, іманентна багатозначність, стійкість і відтворюваність, архетиповість, зв'язаність із міфом і ритуалом» [9, 5].

У світлі сказаного постає власне лінгвістичний аспект своєрідності світобачення в мовних символах цілісної словесно-образної системи фольклорних творів. Останнє і будемо описувати через образні парадигми. Під «парадигмою образів» розуміємо стійкий семантичний інваріант, що реалізується на поверхнево-мовному рівні в низці вихідних образів.

Беручи за основу твердження дослідників про те, що корені мовної образності лежать не в семантиці, а в тезаурусі, у смислі значень, то на перший план виходить питання про парадигми, комплементарні образній системі, парадигми, на які вказують насамперед символічні смисли як найбільш універсальні [10, 79].

Первісне єднання людини з природою стало причиною виникнення великої кількості архетипних образів та символів на основі природних явищ, рослинного, тваринного світу. Ці мотиви споріднюють пісенні

жанри з міфологією. М. Костомаров у праці «Слов'янська міфологія» наголошує, що «судячи по залишках нашої міфології в піснях, здається, мало у якого народу була така оживлена і осимволізована рослинна природа; дерева і трави часто говорять і між собою, і з птахами. І мають символічне застосування до людини [3, 229].

Явище зооморфізму базується на об'єктивних або суб'єктивних рисах, ознаках, властивостях, зовнішніх і внутрішніх якостях птахів чи тварин. Ці риси й ознаки спочатку приписані тваринам фантазією та творчим мисленням народу, а потім перенесені на людину. Зооморфізми завдяки своїй семантичній мотивованості володіють сильним експресивним потенціалом [11, 108].

В українських козацьких піснях символічні значення фіксуються у складі парадигм художніх образів, серед яких чільне місце посідають птахи і рослини. Виразною контекстуальною семантикою наділені також явища природи, анімальні і предметні символи.

У фольклорній картині світу українців нормативно закріпилася художньо-образна парадигма **козак, кошовий – орел, сокіл, ворон (крук, крячок), галка**. Орнітологічні символи пов'язані з міфологічними уявленнями про перетворення людей у птахів [7, 131], тому до них часто звертаються як до джерела знання про навколишній світ.

Орел асоціативно пов'язаний з образом сильної, мужньої людини, яка відзначається сміливістю та відвагою. Проте вторинні осмислення цієї назви демонструють деякі нюанси асоціацій. Орли в символічному означуванні імплікують не лише сміливого, а й гарного чоловіка. У символічному значенні орел співвіднесений з силою та могутністю влади: *Ой літа орел, літа сизокрилий / По глибокій долині, / Ой і засилає пан кошовий листи / Да по всій Україні* [12, 19]. Слово *орел* поєднується з прикметником *сизокрилий*, що підкреслює гордовиту вдачу, внутрішнє благородство птаха.

Символ орла в козацьких піснях сприяє творенню образної парадигми **орел – військо**: *Де Савур-могила, широка долина, сизий орел пролітає; / Славне військо, славне Запорізьке у поход виступає* [12, 45].

Сокіл, подібно до орла, розвинув у пісенній творчості українців вторинні позитивно конотовані значення. У козацьких піснях соколом називали відважного, гарного юнака або чоловіка: *Ой мала вдова сина-сокола, / Вигодувала, в військо оддала* [12, 55]. Мотиваційна модель цього символу побудована за принципом метафоризації: «*Соколику-сину! Вчини мою волю: / Продай коня, щоб не їздить по чистому полю!*» [12, 23]; «*Якби, мати, я сокіл, / Я б до тебе прилетів!*» [12, 21]; *Ой літа, літа та соколенько / А по своїх високостях, / Плаче козак, ще й ридає / А по своїх молодостях* [12, 77]. У народнопісенному мовленні українців широко використовуються семантично рівноправні синоніми. Найбільш поширене в стилістиці народної пісні використання синонімів парами, коли друге слово підсилює значення попереднього, ще раз ніби повторюючи його [13, 63], наприклад, *козак плаче ще й ридає*. У таких синонімічних комплексах переважають дієслівні ознаки, які несуть основне семантичне навантаження в контексті козацької пісні.

Сумним символом – вісником біди, нещастя, смерті козака у пісенному фольклорі постає *ворон (крук, крячок)*. З глибокої давнини він вважається лиховісним птахом [14, 115]: *Летить крячок понад морем, ніжки червоненькі, / Помирає на чужині козак молоденький* [12, 72]. Мотиваційна модель образу ґрунтується здебільшого на асоціативних зв'язках: каркання ворона завжди приносить біду: *Ой кряче, кряче, чорненький ворон / Да на глибокій долині, / Ой плаче, плаче молодий козаке / По нещасливій годині* [12, 30]. Уже сама згадка про ворона є свідченням типового для народних пісень мотиву суму, але в наведених прикладах семантичний зв'язок встановлюється не між іменниками *ворон* і *козак*, а між ситуаціями *кряче ворон (крук)* і *плаче козак*: *Летить крячок понад морем та й, летячи, кряче, / Сидить козак біля моря та й, сидючи, плаче* [12, 72]. Унаслідок цього в семантичній структурі даного символу індукуються такі компоненти значення: крякання ворона (крука) виступає звісткою про загибель, передвіщає щось погане. Колір птаха також має дуже важливе навантаження й відіграє суттєву роль у з'ясуванні семантики символу: *Ой кряче, кряче да чорненький ворон / Да у лузі над водою, / Ой плаче, плаче молодий козаке / На конику вороному* [12, 30]. Так, чорний птах уособлює в народі великий сум, тугу, смерть, хоча в аналізованому контексті епітет *чорненький* не несе прямого номінативного навантаження, оскільки ворони чорні, а підкреслює зловісність, страхітливість образу.

У пісенній картині світу українців з козаками порівнюються зграї *галок*. Галка, яку з давніх-давен також вважають лиховісним птахом, символізує біду, нещастя: *Ой ви, галочки-сизокрилички, / Підніміться вгору, / Ой ви, хлопці, славні запорожці, / Верніться додому!* [12, 22]. У систему експресивних засобів української мови міцно вросли характерологічні емоційно-оцінні прикладки з метафоричним підґрунтям на зразок: *Ой уже ж галочки-сизоперочки / Круту гору вкрили, – / Ой уже ж хлопці, славні запорожці, / Жалю нарobili* [12, 22].

Образи-символи птахів і тварин виступають у фольклорі українців у варіантних формах і мають найрізноманітніші семантичні відтінки. У козацьких піснях посередництво природи часто подане засобами посилення пісенним героєм птаха, коня до своєї родини із звісткою, запрошенням відвідати на

чужині, утворюючи, таким чином, властиву для пісенного фольклору парадигму **посланець – орел, ворон, кінь**: «*Не клюй мене, сизокрилий орле, / Годі тобі вже клювати, / А дай мосму отцю, неньці знати*» [12, 65]; «*Не крач, не крач так сумненько, чорний вороночку, / Понад мою керваву молод головочку! / А полети додомоньку, скажи дівчиноньці, / Що я марне тут загинув в зелен муравоньці*» [12, 70]; «*Не стій, коню, надо мною, / Бігай, коню, ти додому*» [12, 59]; «*Не стій, коню, надо мною, / Бачу ж я щирньку твою! / Біжи степом та гаями, / Долинами, байраками / До моєї родиноньки, / До вірної дружиноньки!*» [12, 61]. Динаміка малюнка в таких піснях відтворює рух переживань та роздумів пісенного героя, опрідмечуючи їх і освітлюючи глибинними родинними почуттями [15, 148].

Через семантику рослинного світу в козацьких піснях утворилися символічні парадигми: **козак – дуб, явір, верба, мак**. Образ-символ **дуб** пов'язаний з давніми віруваннями. Це дерево-тотем, якому поклонялися наші предки, приносячи йому жертву. Здебільшого дуб сприймається як уособлення молодості, міці, твердості, незламності [7, 118]: *Ой розвився та і край дороги / Та дуб зелененький, / Од'їжджає та із України / Козак молоденький* [12, 21], але, залежно від контексту, може набувати нової семантики, зокрема *сухий дуб* символізує нещастя, біду для козака: *Розвивайся, а ти, сухий дубе, – / Завтра мороз буде; / Убирайся, молодий козаче, / Завтра поход буде!* [12, 21]. Образна репрезентація концепту **мороз** в козацьких піснях утворює нову парадигму **мороз – страждання, біда, страх перед невідомим**, яка підсилює семантику символу дуба, виступає своєрідним застереженням для козака перед походом: *Розвивайся, сухий дубе, на ніч мороз буде. / «Куди їдеш, козаченьку, біда тобі буде»* [12, 50].

Слова-поняття, навколо семантики яких розгортаються народнопісенні паралелізми, повторюються досить часто в однакових, подібних контекстах і стають усталеними, традиційними фольклорними образами з виразним стилістичним забарвленням. Таким, наприклад, є образ – порівняння козака з **явором**: *Стоїть явір над водою, в воду похилився; / На козака пригодонька, козак зажурився* [12, 74]. У народних піснях **явір** уживається як символ туги, печалі козака, парубка за коханою, за рідною домівкою [14, 660]: *Стоїть явір над водою, в воду похилився, / Молоденький козаченько сильно зажурився* [12, 46]. Внутрішній паралелізм ситуацій: *явір похилився – козак зажурився* сприяє динамічній репрезентації семантики символу. Дієслово *хилитися* вступає в семантичні зв'язки, синонімічні відношення з дієсловом *журитися*. Цим досягається змістова, лексико-семантична єдність пісенної строфи [16, 40]. У мові українського пісенного фольклору велика роль відводиться досить активній і надто специфічній за семантичними можливостями категорії демінутивності: *Під явором зелененьким / Лежав козак молоденький* [12, 61]; *Над Дунаєм явір зелененький, / Під явором коник вороненький, / На конику хлопець молоденький* [12, 50]. Зменшено-пестливі суфікси у структурі народнопісенної творчості українців надають їй емоційної виразності, стилістичної маркованості.

Архетипний образ-символ **води** у пісні створює нову парадигму **вода - горе, журба**: *Не рад явір хилитися, вода корінь мие! / Не рад козак журитися, так серденько ние!* [12, 74].

В іншій пісні **вітер**, що хитає явір, виражає ідею суму, журби матері за сином, якого забирають у військо: *Понад морем, Дунаєм / Вітер явір хитає, / Мати сина питає* [12, 20].

Образ **верби** дуже поширений у пісенному фольклорі. Він символізує козака, глибоку тугу і сум матері за сином: *Ой ви, верби, верби суховерхі, / Похиліться в воду, / Ой ви, хлопці, славні запорозці, / Верніться додому!* [12, 22]. У свідомості українців образ верби поєднується із образами річки, криниці, джерела, вода яких живить дерево. Відповідно, в символічному значенні вода – це життєдайна сила, що має напоїти вербу, а значить, додати сил козакам для подолання ворога і щасливого повернення додому.

Похла верба в іншому пісенному контексті символізує пораненого козака: *Ой у лузі в Базавлуці / Стоїть верба похилая, / Під вербою намет стоїть, / А в наметі козак лежить* [12, 56]. Нестягнена форма прикметника *похилая* вживається для вираження емоційної піднесеності.

Образ-символ **мак** в українському народному світобаченні пов'язаний із красою, молодістю. Формальне порівняння козаків з маками створює психологічну ситуацію, виражену у формі синтаксичного паралелізму: *Ой по горах сніги лежать, / По долинах води стоять, / А по шляхах маки цвітуть. / То ж не маки червоненькі – / То козаки молоденькі* [12, 26]. Естетична й стилістична інтенсифікована виразність народнопоетичних слів, породжена їх емоційно-оцінними відтінками, посилюється афективною суфіксацією. У свідомості українців міцно закріпилися усталені символічні порівняння козака (війська) з маком: *Де Савур-могила, широка долина, сизий орел пролітає; / Славне військо, славне Запорізьке а як мак процвітає* [12, 45].

Серед опоетизованих назв рослин-символів першорядне місце у фольклорі відводиться українцями **каліні**. Калина, яка здебільшого символізує дівчину, жінку, трансформується у ліричних піснях і на позначення сина-козака: *Ой у лузі та і при березі / Червона калина; / Породила та удівонька / Хорошого сина* [12, 21]. Червоний колір калини відображає красу, молодість, любов.

У нашого народу зберігся високий культ матері, що відбилосся в народних піснях, особливо в козацьких, де мати виступає на першому плані, вираджаючи сина до війська. Материнським символом у соціально-

побутових піснях часто виступає птах (голубка, зозуля, чайка, перепілка, ластівка), дерево (яблуня, вишня, калина, верба, береза), рослина (мак, материнка), земля, вода як жіноче начало в слов'янській міфології, мати всього живого, астральні тіла (сонце, місяць) та ін.

Орбітальні символи найчастіше використовуються в українських народних ліричних піснях для змалювання образу матері, звідси і парадигма **мати** – **голубка, зозуля, соколиха**, яка міцно закріпилася в контексті козацьких пісень. Найбільш вживаним символом матері у пісенному фольклорі українців виступає образ *голубки*: *Щоб зачула матуся, / До утрени ідучи, / Як голубка гудучи!* [12, 21]. Семантику образу підкреслює синтаксичний паралелізм, виражений постпозитивними дієприслівниками *ідучи* – *гудучи*. Експресивність синтаксичних побудов із дієприслівниками сприяє естетизації такого типу синтаксичних конструкцій: вони набувають стилістичного забарвлення традиційних фольклорних засобів [17, 68].

Глибокий внутрішній зв'язок між давніми віруваннями і символічним значенням у козацьких піснях проявляється через образ *зозулі*, яка символізує горе, смуток, тугу матері за загиблим сином: *«Ой сину ж мій Іване, / Дитя моє кохане! / Ой коли б же я зозуля, / Я б до тебе полинула!»* [12, 21]. У народнопісенній творчості українців зозуля найчастіше уособлює матір-страдницю: *Зозуля літала, над ним [сином] куючи, / А коники ржали, його везучи* [12, 55]. У ліричних піснях динамічний образ *зозуля* кує дуже поширений, він виражає мотив біди, страждання, плачу. Експресивною домінантою козацьких пісень наділені прямі звертання, які виконують контактну функцію, виражену емоційно-оцінними і емоційно афіксованими словами [18, 171]: *Стала зозуля кувати, / Став він зозулі питати: «Зозуленько, моя ненько, / Скажи мені доріженьку, / Скажи мені слід-дорогу / До мого рідного роду!»* [12, 35].

Символічний образ *соколихи-матері* виражає глибокий позитивно-оцінний зміст українських козацьких пісень: *«Соколихо-мати! Не хочу продати [коня]: / Треба мому кониченьку овса й сіна дати!»* [12, 23]. Використання образу-символу *соколихи* у звертаннях засвідчує його персоналізаційні можливості і виступає засобом пестливого позначення людини. Стилістична наснаженість тексту посилюється також прикладковою конструкцією, компоненти якої ускладнені стилістично забарвленою суфіксацією.

Звична для українського фольклору парадигма **хмара – ворог, військо, загроза** наділена семантико-стилістичною виразністю у структурі українських козацьких пісень: *Чорна хмара наступила, / Щось у хмарі гуде, – / Ось слухайте, милі браття, / Щось із нами буде!* [12, 47]. Художнє означення **чорна** посилює образну семантику, що сприймається як загальнонаціональне явище, викликає близькі, асоціативні й оцінні характеристики. Символічне значення чорного кольору практично в усіх етнокультурах модифікується як смерть, тяжка доля, зловісність, страхітливості тощо.

Символічного значення набуває парадигма **предметні образи – обереги**. Символіко-обрядове місце в українському фольклорі займає *сорочка*: *Моя ненька по кімнаті ходить, / На рученьках сорочечку носить: / «Ой на, сину, сорочку, не гайся, / Щоб ти з свого війська не зостався!»* [12, 24]. Сорочку давали козакові, виряджаючи у військо. Фразеологічна символіка сорочки пов'язана з фольклорною символікою. Порівняймо *народитися в сорочці* – бути везучим, удачливим, щасливим [19, 533].

Амулетом-символом, що захищає від зла, підтримує родовідну пам'ять, виступає *хустка*: *А моя сестра по двірочку ходить, / На рученьках хустиночку носить: / «На, братику, хусточку, не гайся, / Щоб ти з свого війська не зостався!»* [12, 24].

Образ-талісман *китайка* у піснях овіяний козацькою символікою: *Та поїдем у чистеє поле, гей, гей, у Варшаву, / Та наберем червоної китайки, гей, гей, та на славу. / Гей, щоб наша червона китайка, гей, гей, не злиняла! / Та щоб наша козацькая слава, гей, гей, не пропала!* [12, 46]. Символічним значенням наділений і червоний колір. Він має цілющі властивості, охороняє від «вроків» та чаклунства [20, 72]. Яскравий червоний колір символізує урочистість, піднесеність, славу.

Вірним товаришем і незамінним супутником козака здавна вважається *кінь*. Характерним для слов'ян загалом і для українців зокрема є фольклорний мотив **коня – вісника смерті свого господаря**: *«Ой рад би я, матусенько, скоріше вернуться, / Да вже щось мій вороненький в воротах спіткнувся...»* [12, 31]. Передчуття біди конем символічно виражається різними діями, ситуаціями: *Заржали воронії коні, / По конюшнях стоячи, / Заплакали молоді козаки, / Полковника несучи* [12, 48]. У козацьких піснях подибуємо й антонімічне вживання образу-символу коня: *«Ой не плачте, не журітесь, в тугу не вдавайтесь: / Заграв мій кінь вороненький, назад сподівайтесь!»* [12, 31].

Символами-передвісниками у пісенній творчості українців виступають образи *півня, пугача, лебідки (лебедоньки)*: *Злетів півень на ворота да й сказав: «Кукуріку!» / Не сподівайся, мати, сина з походу вже довіку!* [12, 76]. Словесний символ-міфологема *півня* розвинувся на основі демонологічних уявлень наших предків.

У ментальності українців орнітосимвол *пугач* викарбувався як віщун недоброго, провісник страждань. У козацьких піснях він асоціюється із лихом, нещастям, смертю: *Ой став пугач на могилі, / Да й крикнув він «Пугу!» / Чи не дасть бог козаченькам / Хоч тепер потугу!..* [12, 79].

Символом-передвісником розлуки, лиха виступає лебідка: *Ой крикнула лебедонька, із-за хвилі вирунаючи, / Заспівали козаченьки, та й у похід виступаючи* [12, 32].

Символ *смерть* в українських козацьких піснях актуалізується кількома пісенними образами, утворюючи парадигму *смерть – ворон, явір, вітер, китайка, хустина, ячмінь, жито*, і відповідно має кілька значень. Найуживанішим образом-символом смерті у пісенному фольклорі українців виступає *ворон*. У народному сприйнятті ворон пов'язаний з кровопролиттям, насильством і війною, він злий вісник смерті, горя, лиха: *Над річкою ворон криче / Смутнесенько, / Над козаком мати плаче / Ріднесенька* [12, 67]. Традиційна опозиція життя – смерть не представлена безпосередньо: вона прописується через частковості типу колір, звук: *«В полі, мати, чорний ворон криче, / Ой той мені голову оплаче!»* [12, 27]. Саме завдяки поетичному інакомовленню в пісні якнайповніше розкривається її внутрішній смисл, особливо виразними стають почуття її героїв, їх настрої, переживання, болі, наприклад, почуття непереможності розлуки з родом і рідною домівкою.

Явір, деревина якого використовувалася українцями для виготовлення домовини, знаходить своє пряме вираження у козацьких піснях: *Тешуть явір, тешуть явір, тешуть яворину / Молодому козакові та й на домовину* [12, 74].

Обожнення природних явищ, надання їм надлюдських властивостей характеризують світобачення наших пращурів. *Вітер*, образ якого найчастіше вживається у козацьких піснях, виражає ідею суму, туги, смерті: *Вітер гуде, трава шумить, / Козак бідний убит лежить / На купині головою, / Накрив очі осокою. / Кінь вороний у ніженьках, / Орел сизий в головоньках* [12, 67].

Образи-символи *китайки* і *хустини* є невід'ємними атрибутами смерті козака: *Біле тіло розтинають, / Та в могилу покладають, / У могилу покладають, Китайкою укривають* [12, 35]; *А в наметі козак лежить / Та на купині головою, / Прикрив очі хустиною, Червоною китайкою* [12, 56-57]. Просторовий образ степу наділяє стильовою виразністю предметний символ китайки: *Ой у степу на могилі / На широкій Україні / Лежить козак там убитий, / Китайкою він покритий* [12, 62]. Червона китайка – обов'язковий елемент одягу, в якому проводжали козака в останню путь: *Умер козак, умер козак та й лежить на лавці, / Хорошенько его вбрали в червоній китайці; / А ще краще поховають в зеленій муравці* [12, 74]. Назви злакових культур *ячмінь* і *жито*, які протиставляються один одному, репрезентують опозицію життя – смерть: *Ой на горі ячмінь, а в долині жито, / Прийшла звістка невесела, що милого вбито. / Ой убито, вбито, зтягнуто в жито, / Червоною китайкою рученьки прикрито* [12, 77].

Нанизування кількох символів в одному контексті, властиве українським народним ліричним пісням, створює динамічну напругу змісту, наділяє його виразною стилістичною конотацією: *Беру собі паняночку – / В тотім полі могилочку, / Где ясне сонце не загіє, / Дрібен дощик не закрапає, / Буйний вітрець не завіє* [12, 60]; *Ой у полі сніжок порошить, / Аж там козак вбитий лежить / На купині головою, / Прикрив ноги осокою, / Накрив очі муравою, / Жовте тіло – рокитою, / Білі руки – хустиною; / В головоньках ворон криче, / А в ніженьках коник плаче* [12, 62]. У випадках, коли образ природи набуває переносного, символічного значення, тоді з'являється в ньому новий, глибинний зміст.

Міцно вросли в систему експресивних засобів фольклорної мови характерологічні емоційно-оцінні прикладки з метафоричним підґрунтям: *Узяв собі жінку-паняночку – / В чистім полі земляночку, / Узяв жінку-дружиночку – / В чистім полі могилочку* [12, 58]. *Не плач, мати, не журися, / Бо вже твій син оженився: / Узяв собі царську дочку – / В чистім полі могилочку; / Узяв собі два музики – / В чистім полі два патики; / Узяв собі два бояри – / В чистім полі два явори; / Узяв собі штири свати – / В чистім полі штири чорні птахи; / Узяв собі дві світилки – / В чистім полі дві кропивки. / На них суکنі все зелені, / Вони смутні, невеселі* [12, 71].

Великою вагою в українських козацьких піснях наділена трикратність, або троїстість, як надзвичайно поширений засіб однорядкового розгортання епізоду чи ситуації в народній пісенності. Як зазначає О. Дей, досліджуючи поетику української народної пісні, «генетичні джерела цього засобу заховані в глибинах первісної людської практики й свідомості, пов'язаних з опануванням природи. Стихийний досвід привів людину до аксіомного поняття про особливі властивості трьох точок, трьох прямих ліній, про наявність трьох вимірів у предметному світі, трьох визначальних пунктів процесу розвитку. Все це на первісному етапі людського суспільства сприймалось як щось надприродне, і число три набуло магічного характеру, сильно вплинувши на уявлення людей» [15, 158]: *Прилетіло к йому [козаку] а три ласточки, / А три ласточки, три касаточки: / Що перша ластонька – рідна матінка, / А друга ластонька – рідна сестронька, / А третя ластонька – жона молода* [12, 66]. Троїстість у цьому контексті динамізує виклад, нагромаджує почуття, відтворює через родинну градацію ставлення трьох до одного. Семантико-синтаксичний паралелізм надає особливої колоритності пісні, виконує важливу функцію конденсації змісту.

Таким чином, можемо стверджувати, що символи, які утворюють художньо-образні парадигми в українських козацьких піснях, надають їм особливої виразності та емоційності. Вони допомагають

розкрити визначні риси української ментальності (доброту, лагідність, емоційність), пріоритетні цінності українців (вірність, взаємоповагу, щирість), особливості етнопсихології (сентиментальність, чуттєвість, вразливість), поглиблюють змалювання психічного стану людини, внутрішньої суті душі українського народу.

Символіка зооморфних і антропоморфних образів, які є домінуючими у пісенному фольклорі українців, відтворює християнський світогляд наших предків.

Загалом символізація фольклорних образів не тільки формує свою особливу систему, а й виходить за її межі, проникає у загальномовний простір, укорінюється в ньому, формуючи важливі особливості національної мовної картини світу, які потребують свого подальшого дослідження і вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мацько Л. І. та ін. Стилїстика української мови: Підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; За ред. Л. І. Мацько. – К.: Вища школа, 2003. – 462 с.
2. Іванова Т. В. Символіка світлотіні у творчості Ліни Костенко // Українське мовознавство, 1991. - № 18. – С. 111-116.
3. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія. – К.: Либідь, 1994. – 384 с.
4. Павлюк Л. С. Знак, символ, міф у масовій комунікації. – Львів: ПАІС, 2006. – 120 с.
5. Лосев А. Ф. Проблема символа и реалистическое искусство. – М.: Искусство, 1976. – 367 с.
6. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / Пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко. – К.: Основи, 1998. – 324 с.
7. Кононенко В. І. Символи української мови. – Івано-Франківськ: Плай, 1996. – 272 с.
8. Белый А. Символизм как миропонимание. – М.: Республика, 1994. – 528 с.
9. Таран О. С. Семантика символів природи в поезіях Олександра Олеся: лінгвопоетичний та етнокультурний аспекти. – Автореф. дис... к.ф.н. – Харків, 2002. – 20 с.
10. Слухай Н. В. Етноконцепти та міфологія східних слов'ян в аспекті лінгвокультурології. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – 167 с.
11. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: Монографія. – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2005. – 552 с.
12. Соціально-побутові пісні / Упоряд. і передм. О.М. Хмилевської. – К.: Дніпро, 1985. – 331 с.
13. Єрмоленко С. Я. Скарбниця народного слова // Мовознавство. – 1982. – № 6. – С. 58. – 69.
14. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
15. Дей О. І. Поетика української народної пісні. – К.: Наукова думка, 1978. – 251 с.
16. Єрмоленко С. Я. Естетична природа слова в народній пісні // Українська мова і література в школі. – 1976. - № 7. – С. 34-45.
17. Єрмоленко С. Я. Слово в народній пісні // Культура слова. – Вип. 10. – К.: Наукова думка, 1976. – 116 с.
18. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови: Монографія. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 351 с.
19. Фразеологічний словник української мови. У 2-х кн. – Кн. 2. – К.: Наук. думка, 1999. – 984 с.
20. Потапенко О. І., Дмитренко М. К., Потапенко Г. І. та ін. Словник символів / За заг. ред. О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. – К.: Ред. часопису «Народознавство», 1997. – 156 с.